

sfeerimpressies die het boek larderen, onttrekken het aan de controleerbaarheid. Zo zou er tijdens de opvoering van een tragikomedie van Krul, in de aanloop naar een nachtelijke serenadescène, ‘gekrijs van vechtende katten’ geklonken hebben. (105; geen vermelding van een aanwijzing in de tekst) Met zulke grappige of anderszins smakelijke details strooit Veldhorst rijkelijk, de zichtbare verwijzingen naar haar onderzoeksmateriaal ontbreken daarbij echter. In het concluderende slothoofdstuk stelt zij dat er ‘vanzelfsprekend verbeeldingskracht nodig [is]’, maar daarnaast ook ‘feitelijke informatie’, om uit de gedrukte toneelteksten af te leiden wat er tijdens voorstellingen hoorbaar en zichtbaar geweest zal zijn. (184) Die verbeelding is volop tot uitdrukking gebracht, de feitelijke informatie laat te wensen over.

Marijke Meijer Drees

B. Thijs, *De hoefslag van Pegasus. Een cultuurhistorisch onderzoek naar Den Nederduytschen Helicon (1610)* (Dissertatie Leiden 2004; Hilversum: Verloren, 2004, 213 blz., €25,-, ISBN 90 6550 795 7).

In 1610 bracht een Haarlemse boekverkoper *Den Nederduytschen Helicon* op de markt, een compact boek in klein formaat (336 bladzijden, duodecimo) met 89 gedichten, liederen en toneelstukken omkaderd door een verhaal in proza. ‘Veelderley versamelde, ende aan een geschakelde soetlydende leersame Ghedichten, in suyver Nederduytsche sprake ghemaeckt, door verscheyden Dicht-Konst-oeffenaars’, zo beloofde de titelpagina. Het bundeltje was een postuum eerbetoon aan Karel van Mander, de geleerde schrijver-schilder die beroemd was geworden met zijn verzameling schildersbiografieën, het *Schilder-boeck* (1604) en die tevens dichtte in de volkstaal, het ‘Nederduytsch’. Van Mander had het voornemen gekoesterd een bundel volkstalig dichtwerk samen te stellen om te laten zien dat de antieke *Helicon* een eigentijds Nederlands equivalent had. Na zijn dood (1606) nam zijn vriend, de Haarlemse schoolmeester Jacob van der Schuere, het initiatief dat plan te verwezenlijken. De Nederlandse dichtersberg werd bevolkt door negentien dichters, onder wie Van Mander en Van der Schuere. Op enkele Hollanders na waren het voormalige vluchtelingen uit Vlaanderen die in Haarlem of Leiden asiel hadden gevonden en daar lid waren geworden van Vlaamse rederijkerskamers. Een aantal bijdragen onderstreept het ‘Nederduytsche’ karakter van de bundel door de klassieke mythologie te verhollandsen: de muzen zijn naar het Haarlemse Spaarne gelokt, de *Helicon* staat gelijk aan de blanke top der Hollandse duinen, het liefdesgodje Cupido leert in de omgeving van Leiden zeilen en schaatsen. Meer achter in de bundel weerklinkt de Noord-Nederlandse actualiteit van het pas gesloten Bestand, dat unaniem positief wordt bezongen. Dit is opvallend omdat het vooral in Vlaamse kringen juist een punt van discussie was.

De *Helicon* was in 1995, het jaar waarin Thijs direct na haar afstuderen begon met haar promotieonderzoek, bepaald geen gesloten boek meer. Sinds de late negentiende eeuw had het literatuurhistorici al geïntrigeerd, en waren zowel de gehele bundel als afzonderlijke bijdragen het onderwerp van studie geweest. Ook kunsthistorici hadden zich er in verdiept, speciaal met het oog op Van Mander en andere dichters die tevens als kunstenaar werkzaam waren. Bovendien kwam vanaf 1989 onder de naam van het ‘Gezelschap van de 16e eeuw’ geregeld een groep neerlandici bijeen die de bundel nader bestudeerde met het oog op een heruitgave. Aan dit ‘monument van piëteit’ heeft Thijs meegewerkt; het verscheen in 1997. Tijdens deze opmars in de wetenschap riep de *Helicon* steeds opnieuw discussie op over een drietal hoofdkwesties. Gaat het om een bundel waarin renaissanceistische vernieuwingen overwegen of vooral om

ouderwets rederijkerswerk? Hebben Van Mander en later Van der Schuere de bijdragen verzameld met het oog op een bepaald artistiek programma, of hebben zij datgene bijeengebracht wat er min of meer toevallig van en via vrienden los te krijgen viel? Dan is er het punt van de compositie: vertoont de *Helicon* eenheid en samenhang, of domineren verscheidenheid en variatie?

Ondanks de rijke stand van het onderzoek — of wellicht hierdoor? — heeft Thijs met haar eigen studie over de *Helicon* weinig meer dan ‘een aanzet’ tot verder onderzoek willen leveren. Het eerste hoofdstuk gaat in op het milieu waarin de bundel is ontstaan. Thijs concentreert zich op het sociaal-culturele leven in Haarlem en Leiden, en traceert het merendeel van de auteurs met behulp van het rederijkersdevies waarmee zij hun bijdragen ondertekenden. Op vijf na zijn zij te identificeren als leden van ofwel de Leidse kamer D’Oraigne Lelie, ofwel De Witte Angieren in Haarlem. Opvallend is dat de gebruikelijke competitie tussen de kamers niet tot uitdrukking komt in de bundel. Aan de andere kant is het boek ook geen resultaat van een hechte, programmatische samenwerking. Slechts enkele auteurs maken kenbaar dat zij doelbewust aan het boek bijgedragen hebben, de aanwezigheid van anderen berust hoogstwaarschijnlijk op toeval, in die zin dat de verzameling die Van Mander al had aangelegd en als erfenis naliet door Van der Schuere werd aangevuld met gedichten die in een beperkte kring van hand tot hand gingen. Dit laatste verklaart dat er poëzie is opgenomen van de twee Leidse grootheden Janus Dousa en Daniël Heinsius, en van Heinsius’ vriend Abraham van der Mijle. Thijs eindigt voorzichtig: de bundel, die na 1610 niet herdrukt is en in de contemporaine literatuur vrijwel ongenoemd blijft, lijkt een in kleine kring circulerend vriendenboek te zijn geweest.

Hoofdstuk twee biedt een globale inhoudsbeschrijving van de bijdragen in de *Helicon*, zonder enige vraagstelling. Het derde hoofdstuk handelt over de compositie. Is de bundel ‘een gecomponeerde pastorale’, is de vraag die Thijs hier stelt. Het narratieve kader van de *Helicon* is een lentewandeling van een dag door een lieflijk, geïdealiseerd landschap, waarbij de verteller, die als gids fungeert, de Helicon beklimt en beschouwingen ten beste geeft over de omgeving die als opmaat dienen voor de poëzie in de bundel. De ingrediënten van dit verhaal zijn gedeeltelijk afkomstig uit de pastorale of het herdersdicht, een genre met klassieke papieren dat in het laat zestiende-eeuwse Italië en Frankrijk in de mode was. Van der Schuere, de auteur van het kaderverhaal, liet zich inspireren door een Frans voorbeeld, maar zijn versie bevat tevens, zo maakt Thijs duidelijk, tal van niet-pastorale elementen en eigen kunstgrepen. Het is dan ook een krasse gevolgtrekking dat de bundel als geheel ‘de eerste afzonderlijke publicatie van een specimen van het pastorale genre’ (90) in de Nederlanden is.

In drie thematische hoofdstukken onderzoekt Thijs welke opvattingen naar voren komen over het gebruik van het Nederlands in relatie tot het ‘vaderlandse’ gevoel, over de poëtica en dan met name het gebruik van mythologie en bijbelse beeldspraak, en over de relatie van de bundel met de toenmalige actualiteit van het Bestand. Dit alles blijft steken in oppervlakkige observaties, temeer doordat Thijs de *Helicon* vooral benadert als het product van een groep gelijkgestemden, ‘de heliconisten’ in haar terminologie. Zo concludeert zij in het laatste hoofdstuk dat vrede het *Leitmotiv* van de hele bundel is en niet beperkt blijft tot de groep gedichten over het Bestand. Ook dit gaat te ver. Het is eerder een geloof in de harmoniserende functie van de kunst voor de samenleving dat een aantal dichters op het thema van vrede in het algemeen brengt en van het Bestand in het bijzonder: *non marte, sed arte* — niet door oorlog, maar door kunst.

Marijke Meijer Drees

J. P. Heering, *Hugo Grotius as apologist for the christian religion. A study of his work De veritate religionis christianae (1640)* (Studies in the history of christian thought CXI; Leiden, Boston: Brill, 2004, xvii + 267 blz., €103,-, ISBN 90 04 13703 3). H. W. Blom, L. C. Winkel, ed., *Grotius and the Stoa* (Assen: Van Gorcum, 2004, 329 blz., ISBN 90 232 4039 1; also published as *Grotiana*, XXII/XXIII (new series 2001 and 2002)).

De studie van Heering is een Engelse bewerking van zijn in 1992 verschenen proefschrift *Hugo de Groot als apologet van de christelijke godsdienst*. Het eerste hoofdstuk behandelt achtergrond, ontstaan en edities van Grotius' *Bewijs van den waren godsdienst* van 1620, het tweede bespreekt de ontstaans- en editiegeschiedenis van de Latijnse versie van 1629. Caput 3 geeft dan de inhoud van de zes boeken van Grotius' werk: God en godsdienst, de waarheid van de christelijke religie, de geloofwaardigheid van de Bijbel, en de vergelijking van het christelijk geloof met heidendom, jodendom en islam. Om te laten zien dat de christelijke religie de enige ware godsdienst is, maakt Grotius gebruik van de humanistische dialectiek en volgt hij een juridische wijze van argumenteren.

Grotius behandelde geen christelijke leerstellingen en ontkoppelde daarmee de apologetiek van de dogmatiek. Dat was iets heel nieuws, en die vernieuwing was het gevolg van Grotius' overwegend ethische opvatting van de christelijke religie. Die opvatting moet dan weer gezien worden, en dat gebeurt bij Heering, tegen de achtergrond van de ontstaansgeschiedenis van het boek, dat Grotius schreef in gevangenschap, onder andere gevolg van zijn sympathie voor de remonstranten en zijn afkeer van het theologische gekrakeel over volgens hem niet wezenlijke geloofspunten. Dat verklaart ook dat Grotius zich liet inspireren door voorgangers als de protestant François Duplessis Mornay, de rooms-katholiek Juan Luis Vives en de antitrinitariër Faustus Socinus, zoals Heering verrassend uiteenzet in zijn vierde hoofdstuk.

In de hoofdstukken 5 en 6 komen dan aan de orde het notenapparaat dat Grotius toevoegde aan de editie van 1640 en de receptie van zijn werk. Natuurlijk kreeg de auteur op dit boek de nodige kritiek, die moest worden weersproken, en daaraan wordt in de hier besproken studie ook aandacht besteed. Dat het boek echter wel degelijk populair was, wordt uitvoerig aangetoond door de vele edities daarvan, zowel in het Latijn als in de volkstalen. In Grotius' eigen tijd was *De veritate* zeer populair, terwijl toen zijn revolutionaire juridische publicaties veel minder succes hadden. De tijden zijn wel veranderd. Het juridische werk staat nu nog volop in de belangstelling, terwijl de meest recente edities van de Nederlandse en Latijnse apologetiek dateren van 1844 en 1831. Plannen om een moderne uitgave te brengen, zijn helaas weer in rook opgegaan.

Achterin zijn studie geeft Heering lijsten van zijn bronnen: de bijbel, werk van klassieke auteurs en kerkvaders, middeleeuwse en humanistische boeken, ander werk van Grotius, werk van diens tijdgenoten in zeer ruime zin, en literatuur van later tijd. Het boek wordt afgesloten met registers van persoonsnamen en onderwerpen. Jammer dat de personenindex weer onvolledig is. Er wordt ons niet meegedeeld wat dat register te bieden heeft. Het geeft echter wel de namen die voorkomen in de hoofdtekst, maar niet die welke alleen in de voetnoten staan. Toch bevatten voetnoten niet zelden gegevens die de moeite waard zijn om gemakkelijk te kunnen vinden. Maar ook zonder een perfect register is dit boek een kostbare aanvulling op wat we al hebben en weten over ons 'Delfts Orakel'.

Het tweede boek dat hier moet worden besproken is van geheel andere aard, een reeks artikelen met zeer uiteenlopende onderwerpen over Grotius en de Stoa. De bijdragen zijn voor een gedeelte voortgekomen uit voordrachten in 2001 gehouden op een conferentie over dat